

بررسی رابطه مکانی - فضایی مادرشهر مشهد و دهستان فریمان

کتایون علیزاده^۱

استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران

حمید جعفری

دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران

فروش حریری مقدم

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران

چکیده

نحوه و دامنه‌ی روابط موجود میان شهر و روستا بر شکل‌پذیری، رشد سکونتگاه‌های روستایی و همچنین بر روابط درونی و بیرونی آنها اثر می‌گذارد. در این پژوهش روابط شهر و روستا مورد بررسی قرار می‌گیرد و به مطالعه در مورد عملکرد روابط متقابل و پیوندهای فضایی بین مادر شهر مشهد با دهستان فریمان واقع در شهرستان فریمان پرداخته می‌شود. روش تحقیق در این مطالعه توصیفی-تحلیلی و روشهای تحلیلی از نوع کیفی و کمی بوده و اطلاعات مورد نیاز به کمک مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی (تکمیل پرسشنامه) گردآوری شده است و جهت یافتن پاسخ سوالات از کل جامعه آماری دهستان فریمان، سه روستای سنگ آتش (دشتی) لوشاب فریمان (کوهپایه‌ای) کلاته آخوند(کوهستانی) به عنوان نمونه مورد بررسی قرار گرفتند. نمونه‌گیری به روش تصادفی با تکمیل ۸۰ پرسشنامه در روستاهای نمونه (براساس جدول مورگان)، صورت گرفت. مدل بررسی در این تحقیق مدل ارتباطات مکانی اولمن بوده است. نتایج تحقیق حاکی از آن می‌باشد که شهر فریمان به علت دارا بودن امکانات و خدمات مناسب و نزدیکی به مشهد تا حدی به عنوان جاذب روستاهای واقع در حوزه نفوذ خود عمل نموده اما مادرشهر مشهد به عنوان شهر کانونی با جاذبه زیاد و قطب امکانات و خدمات در سطح منطقه، روستاهایی از دهستان فریمان را که در فاصله نزدیک تری به این شهر قرار دارند را به سمت خود می‌کشد. بعد مسافت و نوع خدمات مورد نیاز تعیین کننده میزان ارتباط است.

واژه‌های کلیدی: پیامدهای فضایی، دهستان فریمان، روابط متقابل، سکونتگاه روستایی، مادرشهر مشهد

۱.۱. مقدمه

مطالعه و بررسی روابط شهر و روستا به منظور درک مسائل شهرگرایی و پیدایش راه حل های مناسب جهت برقراری یک روند توسعه ی متعادل شهری و روستایی ضروری به نظر می رسد. (رضوانی، ۱۳۸۲، ص ۲۴)

با توجه به اینکه بخش عمده ای از جمعیت کشورهای در حال توسعه، در نواحی روستایی ساکن هستند و با مساله بیکاری و فقر مواجه اند، بنابراین مخصوصا در این کشورها، مساله مهم مکان فعالیتهای اقتصادی است که می تواند شهرهای بزرگ یا حومه آن ها و شهرهای کوچک و روستاها و حومه آن را در برگیرد. پیوندهای روستایی - شهری در تنظیم و بیان سیاست های توسعه با هدف کاهش فقر و حمایت از نقش مثبت مراکز شهری در توسعه نواحی روستایی پیرامونی مورد تاکید کارشناسان توسعه قرار دارد. روابط و مناسبات بین سکونتگاهها و بویژه بین شهر و روستا که خود را عمدتا به شکل جریان های جمعیت، کالا، سرمایه، عقاید، اطلاعات، و نوآوری نشان می دهد، پدیده ای فضایی - مکانی و جغرافیایی بوده و شناخت، تبیین، و کشف قانونمندی های کلی حاکم بر آن، در چارچوب روابط متقابل انسان و محیط صورت می گیرد، و از اهمیت نظری و کاربردی ویژه ای برخوردار است. (شاریه، ۱۳۷۳، ص ۴۲) همچنین شناخت آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، و فضایی - کالبدی بر شهر و روستا و تلاش برای کاهش اثرات منفی این روابط در راستای ساماندهی آنها، زمینه ساز توسعه ی پایدار نواحی روستایی و شهری خواهد بود.

در غالب بررسی های مربوط به روابط شهر و روستا معمولا شهر به عنوان جزء تعیین کننده در نظر گرفته می شود، برنامه ریزان شهری با تمرکز بر گروه های شهری توجه اندکی به کشاورزی و برنامه ریزی یا جهت گیری به سمت نواحی روستایی داشته اند. در حالی که برنامه ریزان توسعه روستایی نیز با تاکید بر روستا و اراضی کشاورزی کمتر به فضای شهری و تاثیر آن در توسعه ی روستایی پرداخته اند. به همین دلیل است که مفاهیمی چون شهرنشینی و حاشیه نشینی شهری بیشتر مطرح می شود تا روستانشینی، اشتغال روستایی، و واپسماندگی روستایی (سعیدی، ۱۳۸۱، ص ۱۰۵)

در تحقیق حاضر به بررسی اثرات روابط مکانی - فضایی مادر شهر مشهد با دهستان فریمان پرداخته می شود و جنبه های مختلف اثرات اقتصادی، جمعیتی، خدماتی و ... کلان شهر مشهد بر این دهستان بررسی می گردد.

۱.۱. طرح مسئله

با توجه به اینکه در کشور ما حدود چهل درصد جمعیت هنوز در روستاها به سر می برند، توجه به روستاها و مطالعه آن ها بایستی بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد. بنابراین مسائل مربوط به توسعه روستاها و برنامه ریزی برای آن در کشور از اعتبار زیادی برخوردار است. برای نیل به رشد و توسعه دهستان فریمان باید خصوصیات محیط طبیعی و انسانی (مکانی) که نیازمند برنامه های توسعه است در نظر گرفته و شرایط و عوامل بازدارنده پیشرفت و توسعه نواحی فوق مشخص و به طور دقیق آنها را شناسائی نمود. لذا لزوم ایجاد فرصتهای شغلی جهت کاهش مهاجرت به مادرشهر مشهد و

پدیده حاشیه نشینی در این نواحی اجتناب ناپذیر است. و با عنایت به پتانسیل های طبیعی و انسانی هر مکان در جهت بهبود وضعیت زندگی ساکنین آن می بایست برنامه ریزی اصولی و مناسب انجام پذیرد.

قرار گیری روستاها در فاصله ای کم از کلان شهرها و حوزه نفوذ آنها باعث ایجاد مباحث گوناگونی در این رابطه شده است. لذا تعیین حوزه نفوذ حقیقی شهری چون مشهد که دومین شهر بزرگ کشور می باشد مستلزم پژوهش و بررسی تاثیرات اجتماعی-اقتصادی این شهر با دهستان های واقع در همسایگی مادرشهر مشهد میباشد.

از پتانسیل های موجود در منطقه می توان به وجود کارخانجات و شهرک های صنعتی اطراف توجه داشت که جمعیت فعال روستاهای واقع در این دهستان را به سمت خود می کشد. همچنین وجود موسسات آموزش عالی دانشگاه پیام نور فریمان و دانشگاه آزاد مشهد در این دهستان تا حد زیادی توانسته است تامین کننده نیاز آموزش عالی ساکنین باشد. از سوی دیگر وجود شهر فریمان در دهستان فریمان، روستاهای واقع در حوزه نفوذ خود را جهت تامین خدمات و بهره مندی از امکانات به سمت خود می کشد. جذب نیروی انسانی به بخش صنعت، موجب کمبود خدمات و تامین نیازهای روزانه این دهستان گردیده است. لذا تحقیق حاضر سعی در بررسی نوع و میزان رابطه مادرشهر مشهد با دهستان فریمان و تاثیر پتانسیل ها و ضعفهای منطقه در میزان روابط این مادرشهر با دهستان فریمان می باشد.

۲.۱ پیشینه پژوهش و مبانی نظری

۱.۲.۱. پیشینه پژوهش

کسب آگاهی درباره تحقیقات قبلی بررسی ادبیات پیشینه تحقیق خواننده می شود. برای کسب دانش تازه استفاده از دانش قدیمی ضروری است. (دیانی، ۱۳۸۲، ص ۷۴)

جان دیوئی (Dewey jan) اعتقاد دارد مطالعه منابع، به محقق کمک می کند تا بینش عمیقی نسبت به جنبه های مختلف موضوع تحقیق پیدا کند. مطالعه منابع، باید هم از منابعی باشد که به طور مستقیم، در رابطه با موضوع تحقیق می باشند و هم از منابعی باشند که به صورت غیرمستقیم با آن موضوع، ارتباط دارند. (دلاور، ۱۳۸۵، ص ۱۸۲)

پژوهشگران شهری باید برای گزینش نوع طرح پژوهش مورد نظر به ملاحظات زیر توجه کنند:

۱. محدوده زمانی، نیروی انسانی و منابع مالی مورد نیاز پژوهش
۲. نحوه و میزان دسترسی به اطلاعات و فراهم بودن اطلاعات مورد نیاز پژوهش
۳. اهداف اساسی از مطالعه و پژوهش (Cook and Campbell، ۱۹۷۹، ص ۵۴)
- هدف از گنجاندن بخش پیشینه تحقیق، عبارت است از:
۴. برقراری ارتباط منطقی (Logic Relation) میان اطلاعات پژوهش های قبلی با مسئله تحقیق
۵. دستیابی به چارچوب نظری و یا تجربی برای مسئله تحقیق

۶. آشنایی با روش‌های تحقیق مورد استفاده در پژوهش‌های گذشته

بررسی پیشینه تحقیق، توانایی محقق را در انتخاب اطلاعات مهم و ارتباط آنها با یافته‌های تحقیق، نشان می‌دهد و چارچوبی برای اجرای تحقیق، فراهم می‌آورد. باید توجه کرد که در ادبیات موضوع، آخرین دستاوردهای علمی، پیرامون مسئله، بررسی می‌شوند و در پیشینه تحقیق، تحقیقات مشابه، مورد بررسی قرار می‌گیرند. (بازرگان و دیگران، ۱۳۷۶، ص ۳۲۲)

در تحقیق حاضر سعی بر آن بوده است که از مطالعات و پژوهش‌هایی که در قالب کتب، مقالات، گزارش‌ها، مجلات و فصل‌نامه‌ها و نشریات و همچنین جستجو در سایت‌های معتبر اینترنتی در زمینه روابط شهر و روستا، استفاده شود که در زیر برخی منابع کلی در ارتباط با موضوع تحقیق ذکر می‌شود.

یکی از مهم‌ترین منابع در زمینه روابط شهر و روستا، کتاب روابط متقابل شهر و روستا با تاکید بر ایران تالیف علی اصغر رضوانی بوده است. در این کتاب ضمن پرداختن به تاریخچه روابط شهر و روستا به مقایسه عوامل موثر در ایجاد ارتباط بین مراکز شهری و روستایی پرداخته می‌شود و با توجه به رابطه نسبی بین آنها، اثرات آنها را در بهبود بخشیدن به یک رابطه متعادل مورد تحلیل قرار گرفته است.

از دیگر منابع مهم که در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته است می‌توان به کتب نظریه‌های شهر و پیرامون، تمرکز گرایی و عدم تمرکز گرایی و آثار آن و کتاب مجموعه مقالات جغرافیا تالیف محمد حسین پاپلی یزدی و دیگران، همچنین پایان‌نامه کارشناسی ارشد روابط مکانی-فضایی مادرشهر و مراکز جمعیتی پیرامون (مادرشهر مشهد و شهر طبقه از کتابیون علیزاده اشاره کرد).

۲.۲.۱. مبانی نظری

۱.۲.۲.۱. فضا: مجموعه‌ای از انسانها، فعالیتها و محیط طبیعی که خود انسان می‌سازد و آن را محیط مصنوعی نامگذاری می‌کند می‌باشد. (آسایش، ۱۳۷۴، ص ۱۳۸) از لحاظ جغرافیایی و از نظر شبکه‌های ارتباطی عاملی ضروری است. (ربانی، اقبال کهن، ۱۳۸۱، ص ۳۷) هر فضای جغرافیایی فضای سازمان یافته‌ای است. (حاتمی نژاد، ۱۳۷۵، ص ۴۱)

به عقیده میسرا فضا حجم زمانی و مکانی مجموعه فعالیت‌هایی است که انسان در طبیعت انجام می‌دهد یا به عبارت دیگر مجموعه‌ای از روابط بین انسان، محیط و فعالیت است. (زیاری، ۱۳۷۸، ص ۳۵)

۲.۲.۲.۱. مکان: مفهوم مکان پیچیده‌تر از فضا است و صرفاً یک کالبد نمی‌باشد، بلکه مکان با زندگی، تاریخ، ارزش‌ها، احساسات، روابط اجتماعی و شیوه تولید مردم پیوند می‌خورد. از این رو در جغرافیای فرهنگی جغرافیای پزشکی و ... مکان بیش از فضا از ساختارهای جغرافیایی و سازمانی برخوردار می‌باشد. (شکوئی، ۱۳۷۸، ص ۲۸۸)

۳.۲.۲.۱. کنش متقابل و روابط فضایی: کنش متقابل، یک جریان است که دارای چهار بعد و یا چهار عنصر اصلی می باشد. بعد اول و دوم، جریان داده ها و ستانده ها را می رساند، یعنی مجموعه حرکتی که بین مکان مرکزی و حوزه آن اتفاق می افتد. بعد سوم زمان یا روند جریان اتفاق می افتد و بعد چهارم را هزینه های اصطکاکی فضا را تشکیل می دهد. (محمودی، ۱۳۷۲، ص ۷) کلیه حرکات و ارتباطات به طریق روابط متقابل یا کنش متقابل در قالب مبادله ها و عرضه و تقاضای خدمات و کالاها فراهم می شود. کنش متقابل و روابط فضایی، در واقع بیانگر حرکت مواد، افراد و اندیشه ها در مکان های مختلف است. (رضوانی، ۱۳۸۲، ص ۴۸)

۴.۲.۲.۱. برنامه ریزی فضایی: منظور از این برنامه ریزی تنظیم برنامه های متناسب با توسعه شهری، نحوه اسکان شهروندان، فعالیتهای آنان و وسایل ارتباطی برای یک قلمرو است. (ربانی، وحید، ۱۳۸۵، ص ۵۷)

برنامه ریزی فضایی به تشخیص، تشریح و تصویرگری ساختارهای فضایی به عنوان بخشی از سیستمهای متشکل از روابط دارای معنی می پردازد. برنامه ریزی فضایی به برنامه ریزی با یک عنصر فضایی یا جغرافیایی اشاره دارد. (سهامی، ۱۳۸۶، ص ۲۶)

۵.۲.۲.۱. روستا و روستا نشینی: روستا عبارت است از یک مرکز جمعیت و محل سکونت و کار تعدادی خانوار که در اراضی آن به عملیات کشاورزی اشتغال داشته و درآمد اکثریت آن از طریق کشاورزی حاصل گردد و عرفاً در محل ده یا روستا شناخته شود. (رضوانی، ۱۳۷۴، ص ۱۷) عرصه های روستایی در سطح کشور به عنوان یک واقعیت مکانی-فضایی برآیندی از نظم مولفه های متفاوت اکولوژیکی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی است. (ازکیا، ۱۳۷۴، ص ۴۷) اریک ساندرلند^۲ می گوید: روستانشینی نوعی زندگی است که در خارج از شهرها مسلط شده و با وجود این در طی دوره ای طولانی یعنی بین انقلاب شهری و انقلاب صنعتی نفوذ داشته اند. (پاپلی یزدی و دیگران ۱۳۹۱، ص ۲۱)

۶.۲.۲.۱. شهر: شهر پدیده ای است "مکانی-فضایی" که در نقطه ای خاص ایجاد شده، در فضا تکامل یافته و با گذشت زمان رشد یافته است. (حبیبی، ۱۳۷۸، ص ۲۱۱) منظور از شهر منطقه جغرافیایی است که دارای جمعیت مشخص بوده و تراکم جمعیت در آن وجود داشته و افراد در آن به امور غیر کشاورزی اشتغال داشته باشند. (شیخی، ۱۳۸۰، ص ۲۰) توسعه فضایی شهر بدون توجه به توانهای محیطی و ظرفیت تحمل فیزیکی محیط، ضایعات زیست محیطی شدیدی چه در شهر و چه در نواحی مجاور به بار می آورد. (رهنامی، ۱۳۶۷، ص ۸۳) فضای شهری آن بخش از فضا است که به وسیله شهرها اشغال شده و یا حداقل به ضرورت عملکرد درونی کانونهای جمعیتی مورد استفاده قرار گرفته است. (دولفوس، ۱۳۶۹، ص ۱۱۰) شهر هم از نظر ویژگی های طبیعی و هم از حیث ویژگی های انسانی با واحدهای دیگر در ارتباط است و مخصوصاً با منطقه ای که در آن واقع شده است روابط متقابل دارد. (توسلی، ۱۳۷۴، ص ۵)

^۱. Eric Sunderland

۷.۲.۲.۱. **مادرشهر:** مادر شهر به معنای یک شهر اصلی است که می تواند پایتخت باشد و یا نباشد. شهری که مرکز ارائه

خدمات درجه اول در مقیاس ملی و یا ناحیه ای است. (درثو، ۱۳۷۴، ص ۵۰۹)

۸.۲.۲.۱. **حوزه نفوذ:** اصطلاح حوزه نفوذ نمایانگر میدان تاثیر و نفوذ خدمات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی یک شهر

در روستاها، روستا-شهرها، شهرکها، بخشها، شهرهای کوچک مجاور آن است. (زیاری، ۱۳۸۰، ص ۷۰) حوزه نفوذ مستقیم شهر با در نظر گرفتن امکان دسترسی به مراکز جمعیتی اطراف و به خدمات شهری تعیین می شود (مجتهد زاده، ۱۳۷۹، ص ۱۸۵)

۹.۲.۲.۱. **روابط فضایی شهر و روستا:** بررسی رابطه شهر و روستا و تاثیرات فضایی آن بر سکونتگاههای منطقه از

اعتبار علمی برخوردار است. این روابط می تواند دو جانبه و عادلانه بوده و یا برعکس یک جانبه و باعث تسلط بر روستاها و منطقه بوده و رشد ناموزون شهرها و عقب ماندگی روستاها را باعث شود. (صرافی، ۱۳۷۹، ص ۲۹)

۱۰.۲.۲.۱. **روابط شهر و روستا در ایران**

تحقیقاتی که روی شهرهای مختلف ایران در این زمینه انجام گرفته است بیانگر نفوذ عوامل متعددی در این رابطه می باشد و با این همه شهر با عناصر بیرونی خود پیوندهای هماهنگی برقرار نمی کند بلکه از پیوندهای وابستگی نیز برخوردار است. (نظریان، ۱۳۷۴، ص ۱۳۸ و ۱۳۹) در آغاز روی کار آمدن رضاشاه، روستاها مکان اصلی تولید و استقرار جمعیت به حساب می آمد که حدود ۷۲٪ از جمعیت کشور را در خود جای داده بود. شهرها عمدتاً مراکز تجارت (داخلی و خارجی) و نیز مرکز سیاسی حکومت به شمار می رفتند. (حسامیان و دیگران، ۱۳۸۳، ص ۳۸)

بعد از انقلاب روابط شهر و روستا وارد مرحله جدیدی شد. با تحولات ساختاری که در نظام برنامه ریزی کشور همزمان با چرخشی که از سیاستهای برون زا به راهبردهای درونزا و تعمیم عدالت اجتماعی صورت گرفت، روستا به عنوان بستر فعالیتهای کشاورزی و اصلی ترین عامل در تامین امنیت غذایی کشور و روستاییان به عنوان یکی از مهمترین اقشار تولید کننده جامعه در فرایند توسعه ملی جایگاه ویژه ای پیدا کردند. (احمدیان، ۱۳۸۲، ص ۸۱)

فروپاشی روابط سنتی در جامعه و جایگزینی هرچند ناقص روابط سرمایه داری، از مهمترین عوامل گرایش به شهرنشینی در دهه های اخیر بوده که سبب دگرگونی شهر و روستا و مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ شده است. (صالحی مرزیجرانی، ۱۳۸۳، ص ۸۵)

۱۱.۲.۲.۱. **مدل بررسی ارتباطات مکانی اولمن:** از آنجا که در این پژوهش از مدل بررسی روابط مکانی-فضائی اولمن

استفاده شده است در اینجا به شرح بیشتر این اصل می پردازیم. این مدل بر سه اصل استوار است:

۱.۱.۱.۲.۲.۱. **اصل اول: مکمل بودن**

طبق این اصل برای شروع و تداوم رابطه بین نواحی جغرافیایی می بایست ویژگی هایی چون مازاد یا کمبود کالایی بین دو نقطه وجود داشته باشد که به عبارت ساده تر نیازمندیهایی مثل تولید کننده بودن نقطه A و مصرف کننده بودن نقطه B موجب ایجاد و تداوم جریان یا رابطه بین این دو نقطه می گردد. در حقیقت وجود تفاوتی بین این دو ناحیه منجر به پیدایش اصل مکمل بودن می شود. این تفاوت های ناحیه ای را می توان در قالب منابع طبیعی و سیستم های اجتماعی و فرهنگی گنجانند.

۲.۱۱.۲.۲.۱. اصل دوم: وجود فرصتهای مداخله کننده

عنوان فرصت های مداخله کننده که در نظر اولمن در مکان یک اصل جای گرفته است ابتدا توسط S.A.Stoffer جامعه شناس امریکایی مطرح شد. او این اصطلاح را در ارتباط با امر مهاجرت انسان ها به کار برد و منظور او از این عنوان چنین بود که تعداد حرکات انسانی از مبدا به مقصد متناسب با تعداد فرصتها در مقصد و مبدا است و یا در حقیقت تعداد سفرها با میزان و تعداد فرصت های مداخله کننده بین مبدا و مقصد در ارتباط بوده و سبب تندی و یا کندی حرکت های انسانی می شود. این اصطلاح بعدها علاوه بر جابجایی انسانی، به جابجایی کالا و میزان تردد و ترافیک بین دو نقطه نیز اطلاق گردید. مثلاً نقاطی که می توانند کالاهای مرغوبتر و ارزاتری ارائه دهند فرصتی برای ارتباط ایجاد می کنند و یا در ترافیک و حمل و نقل وجود و یا عدم وجود شبکه های ارتباطی و میزان هزینه های حمل و نقل از عوامل مداخله کننده است.

۳.۱۱.۲.۲.۱. اصل سوم: قابلیت انتقال

تاکید این اصل بر هزینه حمل و نقل کالا بین دو نقطه و کیفیت کالا می باشد. هزینه حمل و نقل کالا بین مبدا و مقصد نشان دهنده میزان ارتباطات و چگونگی سیستم حمل و نقل بین این دو ناحیه جغرافیایی است. گروهی از کالاها به دلیل کیفیت بالا و ارزش زیاد، استحقاق تحمل هزینه های انتقال و حمل و نقل را داشته و در عوض گروه دیگری از کالاها به دلیل بی ارزش و کم اهمیت بودن انگیزه لازم در خریدار و فروشنده برای تحمل هزینه های حمل و نقل ایجاد نمی کنند. بدین ترتیب بر اساس مدل اولمن نیاز بین نواحی اولین لازمه رابطه یا حرکت است و طبیعتاً تفاوت های ناحیه ای این رابطه را تسریع و تشدید کرده است. از طرف دیگر آن چه در عصر ما بیشتر به افزایش این نیازها و در نتیجه شدیدتر شدن روابط انسانی کمک کرده افزایش جمعیت و عدم وجود امکانات کافی در یک ناحیه جهت برآوردن نیازمندی های آن جمعیت است. (علیزاده، ۱۳۷۳، ص ۱۳۴ و ۱۳۵)

۲. روش شناسی پژوهش

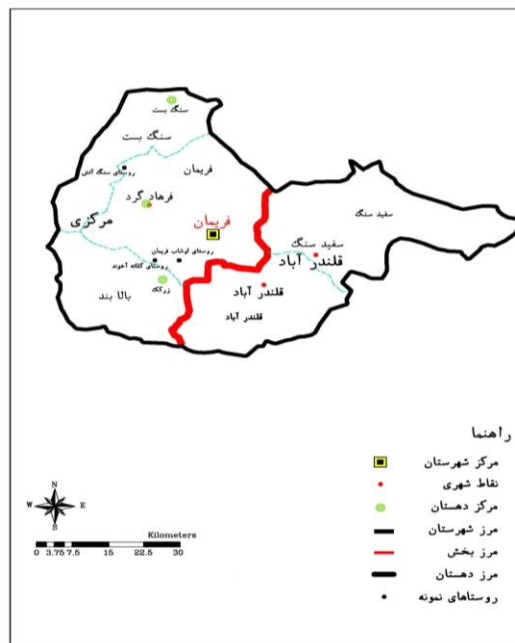
۱.۲. روش پژوهش

روش تحقیق حاضر از نوع توصیفی- تحلیلی و مبتنی بر دیدگاه اثبات گرایی است. در جمع آوری اطلاعات این پژوهش از روشهای میدانی (مشاهده، پرسشنامه) و کتابخانه ای (استفاده از کتابها و اسناد و منابع آماری مرتبط) استفاده

شده است. در روش میدانی پرسشنامه تکمیل گردیده و برای تجزیه تحلیل اطلاعات از نرم افزارهای Excel و SPSS و جهت تهیه نقشه از GIS استفاده شده است.

۲.۲. متغیرها و شاخص های پژوهش

دلیل عمده برای استفاده از روش های نمونه گیری عامل اقتصادی می باشد. (کلانتری، ۱۳۸۳، ص ۲۱۸) در معنای کلی هر جزء از جامعه را می توان نمونه آن جامعه خواند. (ساروخانی، ۱۳۸۱، ص ۱۵۶) حجم و اندازه جامعه مورد تحقیق، میزان تجانس جامعه یا پراکندگی صفت یا صفات در جامعه، امکانات و زمان مورد توجه محقق است. (حافظ نیا، ۱۳۹۰، ص ۱۳۷۸) در این پژوهش از روش نمونه گیری تصادفی استفاده شده و برای نمونه سه روستا از بین روستاهای دهستان فریمان انتخاب گردید.

شکل ۱. تقسیمات سیاسی شهرستان فریمان منبع: khorasan.ir ۹۳/۱۲/۲۰

۳.۲. قلمرو جغرافیایی پژوهش

قلمرو تحقیق حاضر به شرح ذیل می باشد:

۱.۲.۲. قلمرو مکانی

در این تحقیق محدوده مورد مطالعه دهستان فریمان در بخش مرکزی شهرستان فریمان واقع می باشد. مطابق آخرین تقسیمات کشوری این دهستان در بخش مرکزی شهرستان فریمان واقع شده است و در موقعیت ریاضی طول جغرافیایی $35^{\circ}22'$ و عرض جغرافیایی $59^{\circ}17'$ و در ارتفاع ۱۳۰۰ الی ۲۵۰۰ متری از سطح دریا واقع شده است. موقعیت نسبی این دهستان از شمال به شهرستان مشهد از شرق به دهستان سفید سنگ و قلندرآباد از بخش قلندرآباد و از جنوب به دهستان بالا بند و از غرب به دهستان سنگ بست منتهی می گردد که طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، جمعیت این دهستان بالغ بر ۱۰۲۲۰ نفر بوده است.

۲.۲.۲. قلمرو زمانی

قلمرو زمانی تحقیق حاضر حد فاصل سالهای ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۳ می باشد.

۳. یافته های پژوهش بحث اصلی

- میزان روابط متقابل مادر شهر مشهد با روستاهای واقع در دهستان فریمان، به فاصله مکانی-زمانی آنها بستگی دارد. بر اساس بررسی های میدانی هرچه فاصله روستاها تا مشهد کمتر است بیشتر مایل هستند مایحتاج تخصصی و عمده را به جای شهر فریمان، از شهر مشهد به دلیل وجود مراکز تامین کالا و فروشگاه های عمده عرضه کننده کالا با قیمت مناسب تر و کیفیت بیشتر تامین کنند. همچنین طبق پرسشنامه های تکمیل شده میزان ۳۵٪ مراجعات به دلیل دیدار با آشنایان و ۳۲٪ مراجعات با هدف زیارتی بوده است. به استناد شکل شماره (۱) و طبق جدول شماره (۱)، با کاهش فاصله روستاهای نمونه از مادرشهر مشهد میزان ارتباط بیشتر می شود. بنابراین می توان چنین استنباط کرد که بعد مسافت تعیین کننده میزان ارتباط می باشد.

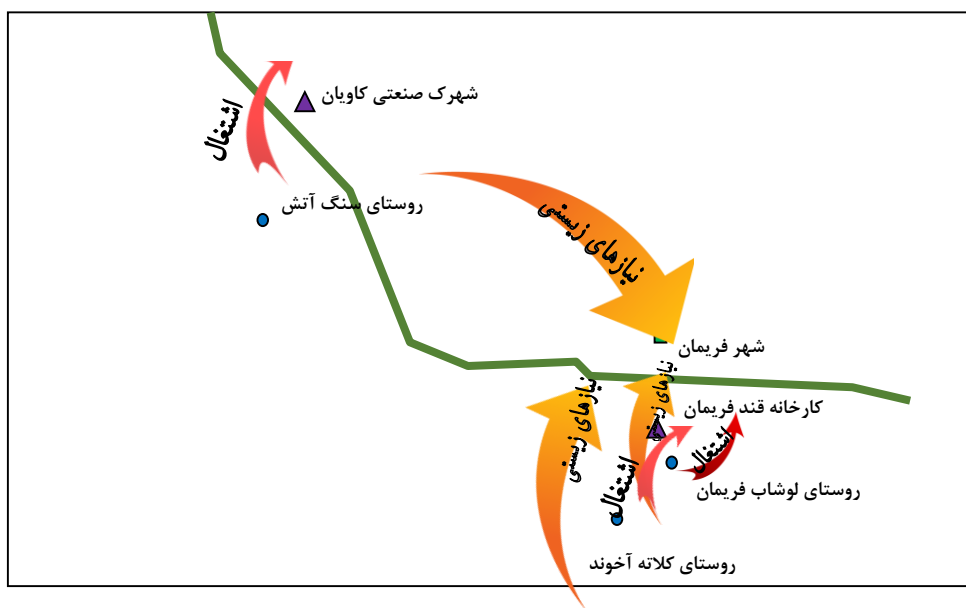
جدول ۱. مقایسه درصد و نوع مراجعات ساکنین روستاهای نمونه به مادرشهر مشهد با توجه به مسافت

نام	مسافت تا شهر مشهد	دیدار با خویشاوندان	زیارت
سنگ آتش	۴۸Km	٪۱۶	٪۱۵
لوشاب فریمان	۸۰Km	٪۱۱	٪۱۰
کلاته آخوند	۹۱Km	٪۸	٪۷

منبع: نگارندگان

- ارتباط دهستان فریمان با مادر شهر مشهد، به طور عمده اهداف بهره مندی از امکانات و خدمات و تامین نیازهای درمانی (بیمارستان) و خرید مایحتاج روستا، همچنین زیارت میباشد.

شهر مشهد، به عنوان دومین کلان شهر کشور، به عنوان کانون اصلی استقرار امکانات و خدمات مرکزیت در سطح منطقه و فرامنطقه و حتی ملی و فراملی می باشد در حالی که محیط پیرامون مشهد و نقاط جمعیتی کوچک و یا میانه اندام اطراف آن از این موقعیت برخوردار نیستند. وجود این خلا و تفاوت فاحش سطح امکانات و خدمات بین دو مرکز جمعیتی ارتباطات و تبادلاتی را رقم می زند که با اصل اول اولمن، قابل استدلال و تطبیق است. اولمن در اصل اول خود معتقد است که وجود نیاز بین نواحی جغرافیایی اولین لازمه ایجاد رابطه یا حرکت است. نیازهای زیستی یکی از عوامل ایجاد ارتباط است. تامین مایحتاج اولیه و خرید روزمره مردم دهستان فریمان معمولا در سطح دهستان و شهر فریمان تامین می گردد تنها ۷٪ پرسش شوندگان، برای خرید مایحتاج روزانه به شهر مشهد مراجعه می نمایند که این آمار معمولا مربوط به صاحبان مشاغل آزاد در روستاها می باشد. بنابراین نیازهای زیستی با توجه به نتایج تحلیل، نمی تواند عاملی جهت برقراری ارتباط باشد. در زمینه اشتغال، دهستان فریمان خودکفاست. وجود مراکز صنعتی و کارخانجات در سطح دهستان (شهرک صنعتی کاویان و همچنین کارخانجات پیرامون شهر فریمان مانند کارخانه قند فریمان، زمینه اشتغال عمده روستاییان را فراهم آورده است به حدی که ساکنین دهستان فریمان در این خصوص به شهر مشهد مراجعه ای ندارند. بر اساس یافته های تحقیق، نیاز شغلی دهستان فریمان در مجموعه شهری شهرستان فریمان به دلیل وجود کارخانجات تولیدی و شهرک صنعتی کاویان تامین می گردد. با توجه به ضعف مراکز تامین مایحتاج تخصصی و عمده در سکونتگاههای واقع در دهستان فریمان و مراجعه روستائیان جهت تامین این نیازها، همچنین نیاز معنوی ساکنین جهت زیارت به مادرشهر مشهد، بر اساس اصل دوم اولمن ارتباط دهستان فریمان با مادر شهر مشهد، به طور عمده با اهداف بهره مندی از امکانات و خدمات و تامین نیازهای درمانی (بیمارستان) و خرید مایحتاج روستا، همچنین زیارت می باشد.

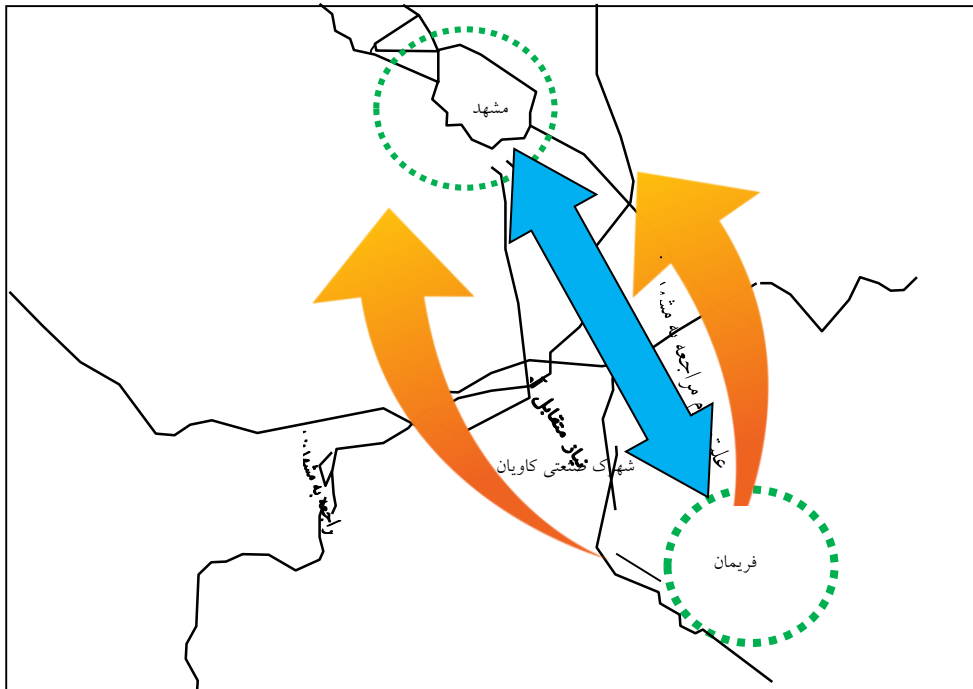
شکل ۲. روابط شغلی و نیازهای زیستی روستاهای نمونه با مراکز صنعتی پیرامون و شهر فریمان

منبع: ترسیم نگارندگان

دیدار با اقوام و خویشاوندان مهمترین دلیل ایجاد رابطه بین دو مرکز جمعیتی مادرشهر مشهد و دهستان فریمان می باشد که با توجه به اطلاعات بدست آمده حدود ۳۶٪ مراجعات را به خود اختصاص داده است.

پاسخ به نیازهای فرهنگی، مذهبی، علت دوم ارتباط بین دو مرکز جمعیتی است به نحوی که میزان ۳۲٪ مراجعات با هدف مذهبی بوده است.

آموزش به مفهوم رشد و شکوفایی می تواند دلیلی بر ارتباط بین دو مرکز باشد. طبق بررسیهای میدانی به عمل آمده، وجود دانشگاه آزاد و پیام نور فریمان، تامین کننده نیازهای آموزش عالی ساکنین دهستان می باشد که می تواند با توجه به اعزام اساتید و نیروهای تخصصی و دانشجویان از مشهد به دانشگاه های منطقه عاملی جهت برقراری ارتباط از مادرشهر مشهد و دهستان فریمان باشد.

شکل ۳. نیازهای متقابل آموزشی مادرشهر مشهد و دهستان فریمان، منبع: ترسیم نگارندگان

با توجه به استقرار امکانات زیربنایی بهداشت و درمان، آموزش و ... همچنین وجود بارگاه ملکوتی حضرت امام رضا(ع)، و رابطه خویشاوندی، ارتباط فضایی و مکانی بین مادرشهر مشهد و شهرستان فریمان بر قرار می باشد.

جدول ۲. درصد علل مراجعه ساکنین روستاهای نمونه به شهر مشهد

علت مراجعه به مشهد	درصد فراوانی نسبی
بهداشت و درمان	۶۱٫۱۸٪
آموزشی	۲۰٫۸۱٪
اداری	۷٫۸۷٪
تفریحی	۰

اشتغال	۰
فرهنگی	۰
مذهبی	٪۳۲,۰۲
فروش محصولات	٪۱,۶۹
خرید مایحتاج روزانه	٪۷,۸۷
تعمیر وسایل و ماشین آلات	٪۰,۵۶
دیدار با آشنایان و دوستان	٪۳۵,۳۹
اقامت فصلی	٪۱,۶۹
سایر	٪۳,۹۳
مجموع	٪۱۰۰

منبع: نگارندگان

۴. نتیجه گیری و پیشنهادهای تحقیق

- وجود نیاز به عنوان اولین عامل باعث ایجاد ارتباط متقابل بین دو مرکز جمعیتی مادرشهر مشهد و دهستان فریمان شده است.
- اثر گذاری مادرشهر بر دهستان فریمان در ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی قابل مشاهده است.
- نرخ بیکاری در دهستان فریمان، پایین و نرخ سواد در سطح کم می باشد.
- روند توجه به مشاغل خدماتی در دهستان فریمان، مانند آنچه در شهرهای بزرگ می گذرد رو به فزونی است.
- سطح عمومی درآمد در روستا نسبت به هزینه های موجود پایین تر است.
- میزان رضایت از زندگی در روستاها به علت حس تعلق خاطر و سطح پایین توقعات، بالا بوده و میزان تمایل به سکونت در مادرشهر مشهد به دلیل پیش بینی عدم آینده ای روشن، در سطح پایین تری بوده است.

- بیشتر روستاییان در بخش کشاورزی و پس از آن با توجه به وجود کارخانجات پیرامون و شهرک صنعتی کاویان در بخش صنعت اشتغال دارند.
 - مراجعه به شهر مشهد با هدف تامین نیازهای درمانی، معمولاً جهت مداوا در بیمارستانهای مادرشهر مشهد بوده است.
 - مردم دهستان فریمان به واسطه تعلق خاطر به روستایی که در آن ساکنند، گرایشی به مهاجرت به شهرمشهد را ندارند.
 - بیش از ۸۰٪ درآمد روستاییان از فعالیت های کارگری در کارخانجات تامین می شود.
 - مردم دهستان فریمان با هدف تفریحی و فرهنگی (مطالعه، کتابخانه، تئاتر و ...) به شهرهای مشهد و فریمان مراجعه ای ندارند که نمایانگر عدم توجه به امر تفریح و فرهنگ در سطح دهستان می باشد.
 - در تدوین برنامه کشورهای پیشرفته، برنامه ریزی از پایین به بالا، نسبی و قابل تغییر می باشد. در فرایند ارائه پیشنهادات به مصاحبه های انجام شده با مسئولین بهداشت، شوراهای روستا و مردم توجه شده است. چرا که پایه برنامه ریزی موفق که امر مشارکت را نیز سبب میشود، توجه به خواسته های مردمی میباشد.
 - صنعتی کردن روستاها
- وضعیت فعلی صنایع کوچک روستایی دهستان فریمان نمی تواند جوابگوی نیروی کار مازاد بخش کشاورزی، تفاوت چشمگیر سطح رفاه دهستان فریمان و شهر فریمان با مادر شهر مشهد و توسعه اقتصادی و اجتماعی در روستاهای دهستان فریمان باشد. همچنین صرف زراعت نمی تواند اشتغال کافی و بهره وری ایجاد کند. بدین جهت باید به ایجاد اشتغال سود آور غیر زراعی مانند ایجاد شهرک های صنعتی نیز پرداخت تا تفاوت درآمد شهرنشینان و روستانشینان افزایش نیابد و مهاجرت روستاییان به شهر کاهش پیدا کند. در بین راهبردها، راهبردهای مبتنی بر رویکرد اقتصادی، از عمده ترین روشهای افزایش کیفیت زندگی به شمار می رود. در این راهبرد، توسعه کشاورزی در فرایند توسعه روستایی حائز اهمیت است، اما در عین حال توسعه فعالیت های صنعتی روستایی نیز مورد توجه قرار می گیرد. چنانکه اتخاذ سیاست ایجاد شهرک صنعتی کاویان در تامین اشتغال روستاییان و تثبیت جمعیت در سطح دهستان، قابل تقدیر است.
- اهداف عمده راهبرد صنعتی کردن روستاها را می توان این گونه برشمرد:
۱. ایجاد اشتغال غیر کشاورزی برای روستاییان بیکار یا نیمه بیکار
 ۲. همیاری در جلوگیری از جریان مهاجرت به مراکز شهری
 ۳. تقویت پایه های اقتصادی در مراکز روستایی
 ۴. استفاده بیشتر از مهارت های موجود در مناطق روستایی
 ۵. فرآوری تولیدات کشاورزی محلی و ...

۶. تهیه نهاده های اساسی و کالاهای مصرفی برای کشاورزان و دیگر افراد محلی می بایست مزایای توسعه صنعت روستایی به سمت روستاییان فقیر سوق داده شود. در صورتی که مزایای راهبرد صنعتی شدن روستاها با مزیت های صنایع کوچک تلفیق شود، می تواند نقش قابل توجهی در دستیابی به اهداف اقتصادی و اجتماعی توسعه روستایی داشته باشد.

✓ توجه به سیاست های طرح مجموعه شهری مشهد

در طرح مجموعه شهری مشهد به توسعه صنعتی محور مشهد-فریمان توجه زیادی شده است. در این طرح بر پر رنگ شدن نقش شهرک صنعتی کویان، و ایجاد پهنه مجتمع های دامپروری و پهنه های مستعد توسعه معادن، همچنین ایجاد و توسعه محور ارتباط ترانزیتی جاده ای و ریلی (مشهد-بندرعباس، مشهد-فریمان) تاکید شده است.

✓ اختصاص اعتبارات و امکانات مورد نیاز در برنامه و بودجه

دهستان فریمان، دارای امکانات زیربنایی و روبنایی کافی نمی باشد. اتخاذ سیاست جهت ایجاد کانونهای درمانی، می تواند به نحو قابل ملاحظه ای از حجم مراجعات با هدف درمان به مادرشهر مشهد بکاهد. همچنین عمده نیاز اهالی روستای نمونه سنگ آتش گازکشی می باشد که باید مسئولان در تدوین برنامه و بودجه سالانه به آن توجه داشته باشند.

پیشنهادها

۱. استفاده هرچه بیشتر از نقش اهالی بومی روستا در روند توسعه روستا
۲. تقویت امکانات زیربنایی و روبنایی شهر فریمان به عنوان عاملی در جهت کاهش مراجعات مردم به مادرشهر مشهد با هدف تامین نیازها
۳. توجه به بخش کشاورزی و دامداری، احیای خاک جهت بهره برداری روستاییان و ایجاد بازار تقاضای دامپروری
۴. ایجاد تعاونی های روستایی جهت اعطای تسهیلات به روستاییان
۵. اعطای سهمیه دارو به خانه بهداشت روستاها از سه ماه یکبار به هر ماه یکبار
۶. ایجاد تسهیلات ساخت و ساز برای روستاییان و اعطای وام با مبلغ کافی جهت ساخت مسکن مقاوم
۷. ارتقای وضعیت دسترسی روستاها و توسعه شبکه معابر و اصلاح هندسی آنها
۸. برق کشی و ایجاد روشنایی کافی در سطح معابر روستا
۹. ایجاد سیستم مجهز دفع زباله در روستاها

منابع

۱. آسایش. حسین. (۱۳۷۴). اصول و روشهای برنامه ریزی ناحیه ای. انتشارات دانشگاه پیام نور
۲. احمدیان. محمد علی. (۱۳۷۴). مقاله رابطه شهر و روستا و سیر تحول آن در ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره ۲. سال دهم. انتشارات آستان قدس رضوی
۳. ازکیا. مصطفی. (۱۳۷۴). جامعه شناسی توسعه. انتشارات کلمه. تهران
۴. پاپلی یزدی. محمد حسین. محمد امیر ابراهیمی. (۱۳۹۱). نظریه های توسعه روستایی. انتشارات سمت. چاپ هفتم
۵. توسلی. عباس. (۱۳۷۴). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه غلامعلی فرجادی. انتشارات سازمان برنامه و بودجه. جلد اول
۶. حاتمی نژاد. حسین. (۱۳۷۵). کنش متقابل حوزه های نفوذ شهری. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی
۷. حافظ نیا. محمد رضا. (۱۳۸۷). مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. انتشارات سمت
۸. حبیبی. سید محسن. (۱۳۷۸). از شار تا شهر. انتشارات دانشگاه تهران
۹. حسامیان. فرخ و دیگران. (۱۳۸۳). شهر نشینی در ایران، انتشارات آگاه. چاپ چهارم
۱۰. ربانی. رسول. جواد اقشار کهن. (۱۳۸۱). حاشیه نشینی و مشارکت و مسائل اجتماعی، انتشارات فرهنگ اصفهان
۱۱. ربانی. رسول. فریدون وحید. (۱۳۸۵). جامعه شناسی شهری. انتشارات دانشگاه اصفهان
۱۲. رضوانی. علی اصغر. (۱۳۷۴). روابط متقابل شهر و روستا با تاکید بر ایران. انتشارات دانشگاه پیام نور
۱۳. رضوانی. علی اصغر. (۱۳۸۲). رابطه شهر و روستا. مطالعات شهری و منطقه ای. نشر ماکان
۱۴. رهنمایی. محمد تقی. (۱۳۶۷). مقاله روند مطالعات شهری و جایگاه جغرافیای شهری در ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی. شماره ۳. سال سوم. شماره مسلسل ۱۱. زمستان
۱۵. زیاری. کرامت (۱۳۷۸). اصول و روشهای برنامه ریزی ناحیه ای. دانشگاه یزد
۱۶. زیاری. کرامت (۱۳۸۰). اصول و روشهای برنامه ریزی منطقه ای. انتشارات دانشگاه علم و صنعت
۱۷. دروئو. ماکس. (۱۳۷۴). جغرافیای انسانی. ترجمه سیروس سهامی. نشر رایزن
۱۸. دولفوس. الویه. (۱۳۶۹). فضای جغرافیایی. ترجمه سیروس سهامی. نشر نیکا
۱۹. ساروخانی. باقر. (۱۳۸۱). روش های تحقیق در علوم اجتماعی. جلد اول اصول و مبانی. نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۲۰. سعیدی. عباس. (۱۳۸۱). مبانی جغرافیای روستایی. انتشارات سمت. چاپ چهارم
۲۱. سهامی. حبیب (۱۳۸۶). آمایش و مکان یابی. انتشارات دانشگاه صنعتی مالک اشتر. چاپ اول
۲۲. شاریه. ژان برنار. (۱۳۷۳). شهرها و روستا. ترجمه سیروس سهامی. نشر نیکا. مشهد
۲۳. شکوئی. حسین. (۱۳۷۸). اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا. انتشارات گیتاشناسی
۲۴. شکویی. حسین. (۱۳۷۹). دیدگاههای نو در جغرافیای شهری. انتشارات سمت. جلد اول. چاپ پنجم
۲۵. شیخی. محمد تقی. (۱۳۸۰). جامعه شناسی شهری. شرکت سهامی انتشار

۲۶. صالحی مرزیجرانی، زهرا. (۱۳۸۳). آسیب شناسی شهر نشینی در ایران امروز. اطلاعات سیاسی اقتصادی. سال نوزدهم، شماره ۷ و ۸. فروردین و اردیبهشت.
۲۷. صرافی. مظفر. (۱۳۷۹). مبانی برنامه ریزی توسعه منطقه ای. انتشارات سازمان برنامه و بودجه
۲۸. علیزاده. کتایون. (۱۳۷۳). روابط مکانی - فضایی مادر شهر و مراکز جمعیتی پیرامون. مادرشهر مشهد و شهر طرنبه. پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیا. دانشگاه شهید بهشتی
۲۹. کلانتری. خلیل. (۱۳۸۳). جامعه شناسی روستایی. انتشارات دانشگاه پیام نور
۳۰. مجتهد زاده. غلام حسین. (۱۳۷۹). برنامه ریزی شهری در ایران. انتشارات دانشگاه پیام نور
۳۱. محمودی. کیامهر. (۱۳۷۲). تحلیل و برنامه ریزی فضایی سکونتگاههای دره طارم. پایان نامه ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی مشهد
۳۲. نظریان. اصغر. (۱۳۷۴). سیر تحول روابط شهر و روستا در ایران
۳۳. (www.khorasan.ir)
34. Cook, T. D., & Campbell, D. T. 1979. Quasi-experimentation: Design and analysis issues for field settings. Boston, MA: Houghton Mifflin Company.

Investigation of Locational-Spatial Relation between Mashhad Metropolis and Fariman Rural Districts

Extended abstract

1. Introduction

Study of relations between urban and rural areas in order to understand the problems of urbanism and emergence of appropriate solutions for establishing a balanced urban and rural development, seem to be needed (Rezvani, 2004, p24).

Since the bulk of the population of developing countries live in rural areas and face with the problem of unemployment and poverty, the important issue is the place of the economic activities which can include large cities and their suburbs and small towns and villages and their suburbs. (Shariyeh, 1995, P42).

In present article, locational-spatial relation between Mashhad Metropolis and Fariman rural districts is proposed and various aspects of the economic, demographic, services ,... effects of Mashhad Metropolis on this district are examined.

2. Methodology

The current study has a descriptive-analytic approach. In the field study, questionnaires have been filled and to analyze data Excel and SPSS software are used; GIS is used for mapping. In this study, three villages were randomly selected.

3. Result

- Needs as the first factor have led mutual relation between the two centers of population, Mashhad Metropolis and Fariman districts.
- Trend of attention to service jobs is increasing in Fariman district.
- Most of villagers are firstly engaged in agriculture and then, according to the factories and industrial park around of there, in industry.
- Travel to the city of Mashhad has been to meet the needs of treatment, usually for treatment in hospitals in Mashhad metropolis.
- Over 80% of rural income comes from labor activities in factories.

4. Conclusion

- The level of mutual relations of Mashhad Metropolis with the villages located in Fariman district is correlated with the space-time distance.

The less the distance of villages to Mashhad, according to field surveys, the more the tendency of the people to provide their major and specialized requirements from the city of Mashhad instead of Fariman district due to the wholesale and high quality stores. In addition, according to the survey results, 35% of referrals were for the purpose of meeting the acquaintances and 32% were for the purpose of pilgrimage.

- The correlation between Fariman district and Mashhad Metropolis is mainly with the aim to benefit from the facilities and services, meet the needs of healthcare (hospitals), and buy village necessities and pilgrimage.

Mashhad Metropolis is the main focus of the central services and facilities in the region and beyond and even national and international, while around Mashhad and the small population areas surrounding it do not have this opportunity. The existence of this gap and high differences of facilities and services between the two population centers extend some exchanges which is reasonable and matching with the first principle of Ullman. In his first principle, Ullman believes that the need between the geographical areas is the first requirement of creating relationship or move.

5. Key words

Spatial consequences, Fariman districts, Mutual relations, Rural settlements, Mashhad Metropolis